

УДК 342.722.1

ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Журавльова Г.С., к. ю. н.,
доцент, завідувач кафедри конституційного та трудового права
Запорізький національний університет

Стаття присвячена змістовним аспектам конституційного принципу рівності, зокрема диференціації конституційно-правового регулювання, здійсненню стверджувальних (позитивних) дій державою; а також сформульовані пропозиції до Конституції України

Ключові слова: диференціація правового регулювання, заборона дискримінації, позитивна дискримінація, правова визначеність, принцип рівності.

Статья посвящена содержательным аспектам конституционного принципа равенства, в частности дифференциации конституционно-правового регулирования, осуществлению позитивных действий государством; а также сформулированы предложения к Конституции Украины.

Ключевые слова: дифференциация правового регулирования, запрет дискриминации, позитивная дискриминация, правовая определенность, принцип равенства.

Zhuravlyova G.S. SUBSTANTIVE ASPECTS OF PRINCIPLE OF EQUALITY IN CONSTITUTIONAL LAW

The article is devoted substantive aspect of the constitutional principle of equality, including differentiation of constitutional and legal regulations, the implementation of affirmative (positive) state action and formulated proposals to the Constitution of Ukraine

Key words: differentiation of legal regulation, prohibition of discrimination, positive discrimination, legal certainty, principle of equality.

Постановка проблеми та ступінь її дослідженості. Принцип рівності є фундаментальною засадою конституційного устрою, що визначає статус особи та параметри організації державної влади. У юридичній науці питання рівності та рівноправності неодноразово розглядалося як у теорії права, так і в рамках спеціальних досліджень таких радянських учених-правознавців, як Л. Воеводін, Б. Ебзеев, Г. Мальцев, В. Масленников, М. Матузов, В. Патюлін, Ф. Рудинський, А. Савицька, В. Сокурено, І. Фарбер, В. Шевцов, Л. Явич; таких сучасних українських учених, як О. Дашковська, В. Колісник, А. Колодій, А. Олійник, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Шаповал, Ю. Тодика, С. Шевчук, М. Цвік; таких сучасних російських учених, як М. Баглай, М. Бондар, М. Вітрук, К. Козлова, Г. Комкова, О. Кутафін, О. Лукашева, В. Нерсисянц, В. Чиркін та інші. Однак у конституційному праві України змістовні аспекти принципу рівності не розглядаються у взаємозв'язку із іншою стороною цього принципу – заборонаю дискримінації, а даний термін не згадується в тексті Конституції України.

Мета дослідження. Відповідно до зазначеного метою цієї статті є уточнення сутності та змісту матеріальних аспектів принципу рівності, який є одним із основоположних принципів конституційного права, у взаємозв'язку із принципом заборони дискримінації. Після загального огляду змістовного компонента принципу рівності буде розкрито сутність диференціації конституційно-правового регулювання, а також визначено основні позитивні (стверджувальні) дії держави, спрямовані на усунення чинників, які лежать в основі порушення принципу рівності.

Виклад основного матеріалу. Фактична рівність стосується різноманітних аспектів ди-

стрибутивної справедливості. Серед вітчизняних вчених цим питанням увагу приділяли С. Погребняк і С. Шевчук, через призму додержання принципу пропорційності як достатньої підстави застосування диференціації у правовому регулюванні [1; 2], а також М. Савчин у контексті дослідження природи конституційних цінностей, які лягають в основу конституційного порядку [3]. Також особливу увагу цим аспектам фактичної рівності приділено у працях Р. Циппеліуса та Дж. Ролза. Швейцарський конституціоналіст К. Екштайн акцентує увагу на меті правового регулювання, засадах фактичного розрізнення та об'єктивних підставах, які лежать в основі диференціації [4, с. 223–225].

Німецький правознавець Р. Циппеліус тлумачить рівність скоріше у матеріальному сенсі, тобто як фактичну рівність. Зокрема, принцип рівності розглядається через призму взаємності, яка охоплює відплатність у людських взаєминах. Згідно із «золотим правилом» необхідно поводитися по відношенню до іншого таким чином, яким би ця особа хотіла, щоб інший поведився стосовно неї [5, с. 110–111]. Далі з посиланням на Аристотеля Циппеліус виділяє два аспекти рівності [5, с. 111]: 1) як усе справедливо порівняти та 2) як справедливо розподілити блага та цінності. З нормативної точки зору, ці аспекти рівності виражаються у певних підходах до правового регулювання доступу до соціальних благ і цінностей, зважаючи на природу правовідносин та їх суб'єктний склад – тобто йде мова про диференціацію правового регулювання. При цьому йде мова про обґрунтованість підстав для активізації зусиль держави, оскільки існує загроза дискримінації в умовах диференціації правового регулювання, тому такі підстави мають відповідати вимогам трискладового тесту: законності, необхідності у

демократичному суспільстві та доречності і достатності мети такої диференціації.

Натомість Дж. Ролз пропонує доволі універсальні концепції рівності, яка визначається системою свобод конкретного типу суспільства, вочевидь спираючись на засади правової визначеності (безпеки), в основі якої лежать два принципи [6, с. 102]:

«Перший принцип: кожна особа повинна мати рівне право на щонайширший план рівних основних свобод, і цей план має бути сумісним із подібною схемою свобод для інших.

Другий принцип: соціальні й економічні нерівності слід залагоджувати таким чином, щоб а) можна було розсудковій сподіватися на їхню корисність для кожного й б) вони пов'язувалися з відкритими для всіх посадами та постами».

Зі змісту другого принципу Дж. Ролза видно, що він визнає також можливість у рамках існуючої соціальної та економічної системи забезпечувати рівною мірою соціальний захист, якщо цьому принаймні дозволятиме задовільний стан економічної системи. Інакше, заперечення економічних і соціальних свобод підірватиме устої такої системи захисту основних прав і свобод.

Загалом, змістовні критерії принципу рівності полягають у а) диференціації правового регулювання та б) вчиненні позитивних дій державою, спрямованому на вирівнювання положення (стверджувальні дії держави, позитивна дискримінація). Вони стосуються якості правового регулювання, тобто змісту законодавства, що нижче коротко розкриємо.

а) *Диференціація правового регулювання*. Як вже було з'ясовано, диференціація у правому регулюванні зумовлена необхідністю запровадження відмінності у поводженні різними категоріями за однакових обставин. Рівність порушується, якщо з рівним на поводяться рівним чином у силу існуючої рівності, а з нерівними не поводяться нерівним чином у міру наявної нерівності [4, с. 224]. Тому принцип рівності означає вимогу: для кожного нерівного поводження мають існувати об'єктивні підстави того, в якій мірі диференціація є виправданою, з урахуванням реальних умов, які є предметом правового регулювання [7, с. 23].

Відповідно до принципу пропорційності [1, с. 192–203; 2] законодавче регулювання певної сфери суспільних відносин має задовольняти вимогам суспільної необхідності, легітимності мети, доречності і достатності засобів переслідуваної мети, яка має бути достатньо обґрунтованою і виправданою. Таким чином, запровадження диференціації у правому регулюванні має переслідувати суспільно значиму мету, спрямовану на забезпечення балансу інтересів, вирівнювання можливостей для самовизначення індивідів на засадах поваги до їх гідності, прав і свобод.

Як слушно зазначається у літературі, мета правового регулювання, легітимна сама по собі, здатна виправдати правову диференціацію лише тоді, коли конкретно встановлені межі точно відповідають меті, що переслідуються; тобто охоплена таким чином група си-

туацій не повинна бути ні занадто вузькою, ні занадто широко описана, тобто такий опис має бути необхідним і достатнім для досягнення поставленої мети [4, с. 225].

За будь-яких обставин запровадження диференціації у правовому регулюванні має бути сумісним із іншими принципами права та правами людини, й основоположними свободами, надавати позитивну динаміку подальшого розвитку правового порядку в країні.

Застосування методу розрізнення у поводженні та його обґрунтованості, який є основним щодо визначення матеріальних аспектів принципу рівності, доволі суперечливе у вітчизняній юриспруденції. Зокрема, як стверджують дослідники [8, с. 169], практика Конституційного Суду України свідчить про недостатню розробленість методології застосування тесту на недискримінацію. Посилання на об'єктивну обґрунтованість встановлених відмінностей як на підставу для висновку про їх недискримінаційність може вважатися достатнім аргументом лише за умови, що поняття об'єктивної зумовленості відмінностей охоплювало би також соціальну справедливість і пропорційність. Без застосування тесту на пропорційність матеріальний конституційний контроль за дотриманням засад рівності й недискримінації видається неможливим.

Також не сприяє належному забезпеченню принципу рівності відсутність закріплення в конституційному тексті вимоги заборони дискримінації. Адже таке закріплення присутнє у статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, на основі чого ґрунтуються антидискримінаційна практика Європейського суду з прав людини, яка втілюється у державах-учасницях Конвенції.

б) *Позитивна дискримінація (стверджувальні дії держави)*. Новели радянського права у вигляді конституційно закріплених права на працю, житло, освіту, охорону здоров'я, доступ до культурних цінностей навряд чи можна вважати інноваціями у праві, які ґрунтувалися на законних очікуваннях та обґрунтованому розрізненні в поводженні. Адже на фоні таких прав сумнозвісний акт «про п'ять колосків» [9] свідчив лише про катастрофічне зубожіння населення, тотальну практику зневаги з боку радянського тоталітарного режиму до людської гідності. Цей акт репресалій режиму сталінщини ні за формою, ні за змістом не відповідав елементарним вимогам справедливості, оскільки юридична відповідальність має встановлюватися виключно законом, що приймається парламентом, а не виконавчою владою, і заходи відповідальності мають бути співмірними із легітимною метою, тобто доречними, достатніми і не посягати на гідність особи та сутність змісту прав людини. Тобто таке «законодавство» є кричущо несправедливим і дискримінаційним за своєю сутністю. Тому цілком слушно Дж. Сарторі називав сталінську конституцію буквально фейковою, фасадною [10, с. 861]. Про якісь інституційної засади системного вирішення житлового питання, забезпечення якісних медичних послуг та інших соціальних програм в умовах обмеженого доступу до продуктів харчування, що майже завжди

супроводжувало радянський режим, не доводиться говорити.

Отже, за жодних обставин такий істотний розрив між писаним правом і практиками державного правління не можна розглядати як такий, що відповідає принципам рівності та заборони дискримінації.

У свою чергу, США пройшли складний шлях від питання «3/5 інших людей» через заборону сегрегації та вирівнювання у правах темношкірого населення. Зокрема, Верховний суд США у справі Браун вирішував питання про правомірність розділеного навчання білих та темношкірих дітей, внаслідок чого Лінда Браун змушена була добиратися у місті Топіка штату Канзас за 20 кварталів у школу для темношкірих дітей, хоча порівняно недалеко, за сім кварталів знаходилася школа, яка згідно із сегрегаційними вимогами законодавства була призначена для навчання виключно білих. З цього приводу Верховний суд зазначив таке [11, с. 30]:

«...в області державної освіти немає місця доктрині «розділені, але рівні». Розділені навчальні заклади за своєю суттю нерівні. Тому ми вважаємо, що позивачі та інші особи, що знаходяться у подібному положенні... з причини сегрегації, яка є предметом спору, позбавлені рівного захисту законом, гарантованого 14-ю поправкою [ця поправка встановлює заборону дискримінації і зобов'язує штати через законодавство забезпечувати її]».

Саме на підставі цього рішення федеральна влада вжила заходів щодо примусового виконання згаданого рішення у середній школі містечка Літл-Рок штату Арканзас за допомогою сил національної гвардії. Аналогічним чином забезпечувалися судові рішення, спрямовані на заборону сегрегації в навчальних закладах Університеті штату Міссісіпі у 1962 р. та Університеті штату Алабама у 1963 р.

Німецький правознавець Ш. Госепат виділяє три основні підходи у в обґрунтуванні соціальних прав людини. По-перше, визнання класичних ліберальних прав, засноване на ідеї рівності права кожного на свободу та визнання приватної автономії особистості, а соціальні права потрібні для утвердження політичної автономії та рівні шанси користування свободами. По-друге, соціальні права як гарантії на певний стандартний мінімум у задоволенні основних антропологічних потреб. По-третє, згідно із ідеєю рівного розподілу існує вимога справедливості щодо врахування рівного права кожного на справедливую частку при розподілі всіх благ [12, с. 138]. Така різниця пояснюється трьома причинами, зокрема, а) через тлумачення політичної моралі, б) різну зумовленість соціальних прав, що в) висувають різні вимоги щодо їх обсягу і змісту [12, с. 139].

Природа диференційованого підходу щодо регулювання соціальних прав зумовлена не настільки потребними міркуваннями чи вимогами поточного політичного процесу. Такі чинники, навпаки, можуть стати перешкодою навіть до визнання та належного законодавчого врегулювання соціальних прав. Тому цілком слухно Госепат наголошує на тому, диференціація регулювання зумовлена мо-

раллю рівної поваги, по суті до гідності особи, тобто «...ми морально зобов'язані ставитися до всіх людей як автономних і рівних собі, тобто однаково, з рівною увагою і повагою» [12, с. 151]. На цій основі формулюються різноманітні моделі розподільчої справедливості, що залежить від інтерпретації благ, що потребують розподілу, обсягу і змісту благ, які підлягають розподілу, який є виправданий обсяг нерівності, хто це має забезпечувати і, виходячи з цього, яка модель розподільчої справедливості буде більш сприятливою і прийнятною для конкретно взятої соціальної організації. Таким чином, ставиться питання про вчинення державою певних стверджувальних дій, спрямованих на забезпечення доступу та розподілу певних благ для соціально уразливих верств населення, що впливає із універсальної природи людської гідності та природи соціальної державності.

Концепція позитивних, стверджувальних дій держави ґрунтується на визнанні універсального характеру гідності людини, виходячи з чого держава не може залишати напризволяще слабку, незахищену людини у силу незалежних від неї певних життєвих обставин. Це би суперечило фундаментальній засаді поваги до гідності людини. Тому важливим є висновок М. Савчина про те, що для належної реалізації соціальних прав необхідне додержання таких вимог: а) розвинуте соціальне законодавство; б) наявність розвинутої мережі установ і закладів, що надають соціальні послуги; в) система соціального страхування; г) система надання соціальних допомоги та виплати соціальних виплат; д) високий рівень добробуту та доходів більшої частини населення, основну якої складає «середній клас»; е) наявність справедливої системи перерозподілу валового внутрішнього продукту через виважену фіскальну політику та систему адресної соціальної допомоги. Такі заходи складають основу виконання державою позитивних зобов'язань у сфері соціально-правового захисту [3].

Як стверджується в одному посібнику Ради Європи з прав людини стосовно стверджувальних дій держави, у деяких випадках преференційне або позитивне відношення до людей, що належать до певних груп, може бути застосовано як спроба пом'якшити або відшкодувати збитки, завдані структурною дискримінацією. Наприклад, економічні відмінності між сільськими і міськими районами можуть призвести до різного доступу до послуг. Це може привести до нерівності, якщо не вжити особливих дій, щоб врівноважити вплив початкового економічного дисбалансу. У таких випадках преференційне відношення необхідне, щоб забезпечити реальну рівність, а не викликати нерівність [13].

Висновки. Принцип рівності має формальні та змістовні характеристики. Також він включає диференціацію у ставленні у залежності від соціального статусу, індивідуальних характеристик. Це пов'язано з тим, що за власними природними здібностями, освітою, родом занять, свідомістю, психологією люди не є рівними. Тобто фактичної рівності між людьми не існує і бути не може, оскільки всі відрізняються за власними індивідуальними

характеристиками і загалом є самодостатніми. Це впливає із розуміння гідності людини, яка наділена автономністю і може самостійно робити відповідальний вибір.

Принцип рівності – це ідея, що виражається в таких основних положеннях: установлення й застосування єдиних правових засобів, що становлять основу механізму правового регулювання, тобто норм права, юридичних фактів, актів реалізації прав і обов'язків для всіх учасників суспільних відносин; передбачення системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин; передбачення системи організаційних засобів, необхідних для реалізації прав і обов'язків учасників суспільних відносин; забезпечення рівності прав і обов'язків учасників суспільних відносин, у тому числі конституційних прав і обов'язків.

Проблематичним, з цієї точки зору, є домінує трактування прав і свобод людини та прав і свобод громадянина, яке у свій час стало даниною для подолання станової структури суспільства, в якому представники різних станів перебували у відмінному положенні.

Змістовні критерії принципу рівності полягають у а) диференціації правового регулювання та б) вчиненні позитивних дій держави, спрямованих на вирівнювання положення (стверджувальні дії держави, позитивна дискримінація). Вони стосуються якості правового регулювання, тобто змісту законодавства.

Зважаючи на наведене, існує необхідність внесення додаткових частин четвертої і п'ятої статті 24 Конституції у наступній редакції, які б вводили у Конституцію та поточне законодавство стандарти поведіння, пов'язані із заборонаю дискримінації:

«Користування правами та свободами, гарантованими цією Конституцією, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Якщо законом гарантується певне право, то не допускається дискримінація щодо користування ним згідно із вимогами частини четвертої цієї статті».

Це дало змогу більш цілісно кодифікувати правовий матеріал щодо забезпечення принципу рівності та заборони дискримінації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістова характеристика): [монографія] / С.П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
2. Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід) / С. Шевчук // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 1(20). – С. 69–76.
3. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: [монографія] / М.В. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.
4. Экштайн К. Основные права и свободы. По российской Конституции и Европейской Конвенции: [учебн. пособ. для вузов] / К. Экштайн. – М. : NOTA BENE, 2004. – 496 с.
5. Циппеліус Р. Філософія права: [підручник] / Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
6. Ролз Джон. Теорія справедливості / Джон Ролз. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
7. Nowak Manfred. UN Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary / Manfred Nowak. – 2nd rev. ed.. – Kehl am Rhein : Engel, 2005. – Pp. xxxix + 1277.
8. Рабінович С.П. Принципи рівності і недискримінації в конституційному правосудді України / С.П. Рабінович, О.З. Панкевич // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – С. 147–170.
9. Постановление об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности от 07.08.1932 г. : Центральный исполнительный комитет СССР; Совет народных комиссаров СССР // СЗ СССР. – 1932. – № 62. – Ст. 360.
10. Sartori Giovanni. Constitutionalism: A Preliminary Discussion // The American Political Science Review. – Vol. 56. – № 4 (Dec., 1962). – Pp. 853–864.
11. Фридман М. Дж. Свободны, наконец. Движение за гражданские права в США / М. Дж. Фридман. – Washington : U.S. Department of State; Bureau of International Information Programs, 2008. – 69 с.
12. Госепат Ш. До обґрунтування соціальних прав людини / Ш. Госепат // Філософія прав людини; за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 129–160.
13. Дискримінація та нетолерантність // Компас : посібник з освіти в області прав людини за участі молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/uk/web/compass/discrimination-and-intolerance>.
14. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України № 5207-VI від 6 вересня 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.